

Az eszköz azonban hagyományos lehetőségeket is kínál: kijavíthatjuk a hibás tényközlést. Átfogalmazhatjuk az enciklopédikus szócikkeket. Kimaradt szócikkeket helyezhetünk a lexikonba. A téma bibliográfiája tetszőlegesen bővíthető, a bibliográfiai rekord összeköthető a teljes szövegű szakirodalmi közléssel. A hivatkozott források képileg, szövegesen megjeleníthetőek.

Az internetes MAMÚL tehát egy újabb ígért. Biztosan kell újabb húszt év, amikor majd újabb összefoglaló ismertetés készülhet róla, és az akkori technikai lehetőségek laudációjával végződik majd az az írás is. De addig dolgozni kell, és a munkát valakinek szervezni kell. A finanszírozás az állam feladata, de addig, hogy ezt fel is ismerje, sok időt kell valakinek áldoznia. Kösze gy Péterek nélkül tehát nem lesz internetes MAMÚL sem.

Monok István

A Magyar néprajz (I–VIII.) és a történelem

A *Magyar néprajz I. I. Táj, nép, történelem* című kötet 2011-es megjelenésével egy több évtizedes folyamat zárult le, alkalmat kínálva az ünneplésre és a visszatekintésre éppúgy, mint különböző – kellően „divatos”, jó esetben nem tanulság nélküli – szempontok szerinti elemzésekre, kérdésfelvetésekre. A nagy tudományos kézikönyvek esetében, bár az adott tudományterület „teljes tudáskanonjaként” képezniük kellene, realitásabb, ha a recens kutatási eredmények tudomány- és kutatástörténeti keretbe ágyazott bemutatásaként tekintünk rájuk. A szintézisek mögött hazánkban jórészt akadémiai intézetek álltak, ugyanakkor minden egyes kötet háttérében találunk olyan prominens személyiségeket, akiknek elhivatottsága és kitartása nélkül nem valósulhattak volna meg ezek a vállalkozások. Olyannyira erős ez a személyhez kötöttség, hogy nyugodt szívvel magyarázhatjuk vele az egyes tudományterületi kézikönyvek megjelenése közötti évtizedes különbségeket is. Ezekben az elhúzódozó, monstre vállalkozásokban – a nyolckötetes *Magyar néprajz* esetében is egy jó fél évszázad telt el az ötletől a „teljes” megvalósulásig – természetes, hogy folyamatosan változik a szerkesztők, szerzők köre éppúgy, mint ahogy a vizsgált témák listája is. A szerzők, szerkesztők (és egyéb munkatársak) rekrutációjának vizsgálata részletesebb tudomány-szociológiai kutatást igényelne. E nélkül a címben vállalt tematikai, tartalmi áttekintés is, azaz, hogy mennyire vállalkozik a *Magyar néprajz* történeti folyamatok rögzítésére és elemzésére, meg lehetőségen feloldalas marad.

kedvenc címszava, a „peregrinatio academica” nem úgy íródott meg, ahogy ó gondolná. És bőven van mit javítani, pótolni. A pótlás el is kezdődött: a 60 éves főszerkesztőt pótlásokkal köszöntötték.²⁴

A születésnapj kötet címében szereplő „minden kor” vérsen komoly figyelemzés. Hiszen törekedhetünk arra, hogy egy kort a saját belső rendje (értékrend, alkotási szabályok stb.) szerint értsünk meg és mutassunk be, de minél távolibb a kor, amelyet így látunk, annál kevésbé tudjuk másnak elmondani, azoknak, akik nem velünk élnek abban a régebbi korban (pedig milyen jó nekünk ott). Azt pedig, hogy miként mondhatjuk el a mostaniaknak, tudunk kell meglátni a folyamatot, hogy ez a mai szemlélet hogyan alakult ki. Ezért is kell a művelődéstörténeti lexikon megírni napjainkig.

Az 1993-tól eltelt húsz év alatt a *Hungaria*-kutatók is serényen dolgoztak. Több szócikk ténybeli közlését is javítani kell, de sok újfajta elemzési szempont is felmerült. A könyv- és olvasmánytörténeti, de ugyanígy az iskolázástörténeti kutatások előrehaladtával közelebb juthatunk a „szellemi erőter”-szemlélethez is. Ráadásul a szemlélet a tudományok története irányában is bővült. A „hagyomány” fogalma, a művelődéstörténet egyik kulcsfogalma az 1970-es évek nagyszerű folklor indíttatású kutatásai óta kibővült. Elég legyen itt csak Mikos Éva és Sándor Klára könyveire utalni.²⁵

Másként látjuk a szimbólumok történetét, és ezt művelődéstörténetileg is értelmeznünk kell.²⁶ Egy újabb kulcsfogalom, amelynek divaja van (talán ez a „korszellem”): a „kulturális örökség”. Maga a szemlélet, a gondolkodás módja már régóta jelen van a szakirodalomban, de a tragikusan fiatalon elhunyt történelmes munkáját nem igazán dolgozta fel a szakma.²⁷ De itt van az új generáció is, amelynek tagjai nem a fogalommal magával dolgoznak, hanem a „divaja” során kialakult szemlélettel.²⁸ E könyv nem más, mint fantázia-fejlesztécek alá rejtett közigazgatás-, politikaföldrajz-, politikagondolkodás-, intézmény- és gondolkodástörténet. Csaknem egy új művelődéstörténet.

Szemléletünk változtatásának egyik motorja az internet kínálta lehetőségek együttese. Ez rombol is: keveset olvasunk. A tények tömegének azonban olyan

24 Magyar művelődéstörténeti lexikon. Minden kor. A főszerkesztő: Kösze gy Péter LX. születésnapjára. rec. iti, Bp., 2011.

25 Mikos Éva: Árpád pajzsa. A magyar bonfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században. L'Harmattan, Bp., 2010. (Szó, hagyomány) – néprajzos megközelítés; Sándor Klára: Nyelvokosság és hunhagyomány. Részarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet. Typotex, Bp., 2011. – nyelvész megközelítés.

26 *Foigt Vilmos*: Művelődéstörténeti jelundomány – a jelek művelődéstörténete. In: A művelődéstörténet problémái i. m. (6. jz.) 85–110.

27 *Dankamnis Ádám*: A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Magvető, Bp., 1983. (Nemzet és Emlékezet).

28 *Vermes Gábor*: Kulturális változások sodrában. Magyarország 1711 és 1848 között. Balassi, Bp., 2011.

lazódott. Az Orttay Gyula irányításával a magyar néprajz számára elkészített első öt éves terv már tartalmazza ugyan az *Új magyarság néprajza* sorozat koncepcióját, a megvalósulás azonban még évtizedekre volt szükség. Végül csak 1976 után kezdődhettek meg a tényleges munkálatok, az akkori elképzelés szerint – mind terjedelemben, mind témában meghaladva *A magyarság néprajzát* – egy hatkötetes kézikönyv megvalósítására. Az 1976-ban megalakult – Orttay vezette – szerkesztőbizottságnak tagja volt Dömötör Tekla, Balassa Iván, Bodrogi Tibor, Fél Edit, Gunda Béla, Hoffmann Tamás és Tálasi István, közülük többen a hazai történeti néprajzi kutatások alapítói.

„...nem tehetünk mást, mint hogy folytassuk és sűrűsösen befejezzük elődeink elhúzódo vállalkozásait”³ – a sorrend (1988–2011)

Az Orttay 1978-ban bekövetkezett halálát követő tudománypolitikai bizonytalanság kis híján ellehetlenítette az amúgy is döcögösen induló vállalkozást.⁴ 1984-re a kézikönyv ügyét törölték az akadémiai néprajzi intézet feladatai közül, egyúttal döntés született arról, hogy az egyes kötetek új címekkel külön-külön fognak megjelenni, illetve a társadalomnéprajzi kötet teljesen lekerül a napirendről.⁵ Paládi-Kovács Attila a Néprajzi Kutatócsoport vezetőjeként 1986. szeptember 16-án kelt feljegyzésében a szintézis befejezése, valamint a szerzeti reorganizáció szükségessége mellett érvelt.⁶ Az intézet 1986–1990. évi tervéről folytatott tárgyalás eredményeként született akadémiai főtításhelyettesi (Kulcsár Kálmán) állásfoglalás végül intézeti kezdeményezésre engedélyezte a munkálatok folytatását. Ekkortájt született meg az a praktikus, utólag megkérdőjelezhetetlenül sikeresnek bizonyult döntés is, hogy a köteteket elkészülésük sorrendjében, nem pedig kötetszám szerint folytatólagosan kell megjeleníteni. A tervekben ekkorra már a három folklór-, illetve a három anyagkultúra-kötet mellett szerepelt az ezeket hordozó társadalom bemutatása, illetve nyolcadikként a kutatási eredmények történelmi keretbe ágyazása.

3 *Paládi-Kovács Attila*: Néprajzi feladatok a VI. öt éves tervben (1981–1985). In: *Új. Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–80-as években*. Felmérések, vélemények, dokumentumok. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1990. (Documentatio Ethnographica 14.) 54.

4 „A vállalkozás túlrözi az egész szaktudomány ziliált állapotát, válságos helyzetét, s ez nem vezet-hető vissza egyetlen – igaz, első számú – vezető személyiség kidőlésére. [...] Világosan látni kell, hogy a magyar néprajztudomány egy előkészítetlen generációváltás küszöbére érkezett. A búcsúzó generáció évről-évre fogyatkozik, fáradt, túlon-túl tapasztalt és érthető módon önző ahhoz, hogy ne áldozza utolsó éveit legalább egy évtizedig elhúzódo kollektív vállalkozásra.” Rövid helyzet-kép a tervezett Magyarság néprajzról. Budapest, 1978. május 12. *Paládi-Kovács A.*: i. m. (3. jz.) 207–209.

5 Emlékeztető a Magyarság néprajza munkálatainak állásáról 1984. július 4. Uo. 211.

6 Uo. 213–214.

A *Magyar néprajz* nyolc kötetben (1988–2011) előzményének az 1933 és 1937 között megjelent négykötetes kézikönyv, a Hóman-Szekfü-féle *Magyar történet* „testvérkiadványa”. *A magyarság néprajza* tekinthető. Ez a terv szerint az első két kötetben a tárgyi néprajz – azon belül a magyar népviselet, település, építkezés, lakóház, tűzhely, bútortzat, világlátás, táplálkozás, konyha, háziipar, halászat, vadászat, pástortorkodás, szállítóeszközök és népművészet – anyagát mutatta volna be. A második két kötet pedig – *A magyarság lelki világa* cím alatt – a társadalom, a szokásrököcs, a jogszokások és egyéb közösségi hagyományok, a mindennapi élet, a család, a gazdasági évkör és az ünnepek szokásai, a néphit, babona, rontás és varázslás, a népköltészet, a szólsábeli hagyományok, közmondások, nyelvújítások, zene, tánc, játékok feldolgozását vállalta fel. A megvalósítás során a tematika és a cím is némileg módosult. Az első két, tárgyi néprajzi kötet a táplálkozás, építkezés, bútortzat, világlátás, mesterségek, viselet (1), valamint a gazdálkodás, a díszítőművészet, a hagyomány tárgyai (2) témákat dolgozta fel. A harmadik és negyedik – végül *A magyarság szellemi néprajza* cím alatt – a népköltészet, stílus és nyelv (3), továbbá a zene-tánc, szokások, hitvilág-játék (4) témaköröknek szentelt külön fejezeteket. Az eredeti tervekhez képest tehát csupán két nagy téma került kidolgozásra: az anyagi kultúra és a folklór, az ezeket „kitermelő” (paraszt)társadalom vizsgálata pedig az utókorra maradt. Az alkotók – Bátky Zsigmond, Györfly István, Viski Károly, Czákó Elemér és mások – a tudományos eredmények összefoglalásán túl elsősorban az ismeretterjesztést tűzték ki célul. Talán éppen ezért, a kézikönyv nem remélt sikert aratott: kiemelkedően magas példányszámban kelt el és több kiadást ért meg. Az első kötetről megjelent ismertetés „egy veszendő, pusztuló kultúraalkat életformáinak, értékeinek megrögzítésére, megmentésére” tett, „heroikus kísérletként” jellemzi a kezdeményezést, nem kevésbé romantikus toposszal érvelve: „A magyar népi kultúra ugyanis történetünk folyamán egyik legállandóbb, legőszönzőbb forrása volt szellemi megújulásunknak, felfrissülésünknek. Ez a laikus népi kultúra örízte meg legeredetibb, legigazabb vonásait az ismeretlen magyar arcnak, az ismeretlen magyar léleknek.”¹ Nem is érdemelne különösebb figyelmet ez a népi kultúra állandósága, a néprajz hagyománymentő funkcióját hangsúlyozó recenzió, ha időközben egyre befolyásosabbá váló szerzője, Orttay Gyula egy bő évtizeddel később épp nem a történetiség szempontjának hiányát kérte volna számon a magyar néprajztudományon.²

1 Az idézett recenzió: *Orttay Gyula*: A magyarság tárgyi néprajzának első fele. Napkelet 12. (1934) 2. sz. 99. Más szempontú értékelés olvasható: *Lukó Gábor*: A Magyarság Néprajza IV. kötete. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 32. (1936) 93–94. és *Wellmann Imre*: Bátky Zsigmond, Györfly István, Viski Károly: A magyarság tárgyi néprajza. Budapest, é. n. (1933–34) (A magyarság néprajza, 1–2.) Századok 69. (1935) 334–342.

2 „Az igazság pedig az, hogy a magyar néprajz tudománya, egy-két kivételtől eltekintve, szinte alig is volt tekintettel a történetiség szempontjaira.” *Orttay Gyula*: A magyar néprajztudomány elvi kérdései. Ethnographia 60. (1949) 1–24., itt 19. Idézi *Kósa László*: A magyar néprajz tudomány-története. Osiris, Bp., 2001. 68.

Ezek a kérdések már átvezetnek a népi társadalom kérdéséhez. Mint láttuk, *A magyarság néprajzába* is terveztek társadalomról szóló egységet, ami azonban nem készült el. Fél évszázaddal később pedig egy időre törölték a társadalom tematikát a megírandó kötetek listájából. Előzmény nélküli tehát a téma, közelebb-ról a társadalomnéprajz kézikönyvi feldolgozása. További újdonság, a megelőző kiadványokhoz képest is, hogy a *Társadalom* kötet fókuszában nem az archaikus paraszti műveltség áll, hanem a 19. és a 20. század első felének változásaira koncentrál, valamint hogy több olyan kérdéskörre is kiterjed – az ipari munkásság, a kispolgárság, a kismenesség bemutatása, illetve a falusi társadalom a szocializmus időszakában –, melyek feldolgozására korábban nem került sor. Sárkány Mihály kutatástörténeti áttekintése (*A társadalomnéprajzi kutatás hazai története*) a téma első, a fogalmak tisztázását felvállaló igényes feldolgozása. Összességében is elmondható, hogy a *Társadalom* kötet szemlélete egységesebb, mint a korábban megjelenteké, témaválasztása több ponton újító, és minden előzményénél nagyobb hangsúlyt fektet a fogalmi, módszertani kérdések tisztázására. Mégis ez a kötet volt tulajdonképpen az első, amely komolyabb kritikát kapott. Gyáni Gábor történetész a *BUKSZ*-ban közzétett cikkében a társadalomnéprajz diszciplináris identitásával, a néprajz alapfogalmaival kapcsolatban tesz fel olyan kérdéseket, melyeket a néprajztudományon belül is csak az elméletképzés nem kellően értékelt fanatikusai feszegettek korábban, ők is inkább csak a nemzetközi szakirodalomban kialakult viták farvizén.⁸ Gyáni kiindulópontja, hogy a néprajzban a történeti módszer alkalmazásával egyidejűleg szemléletváltásra lett volna szükség, elmaradtak az alapfogalmakat tisztázó viták – mi a néprajztudomány (konstruált) tárgya, melyek a nép fogalmának ellentmondásai –, hiányzik a rendi normák szerepének elmélyült vizsgálata, van-e egyáltalán léjogosultsága a társadalomnéprajzi megközelítésnek stb. A szerző jóval túllépve a problémafelvetésen, egyúttal válaszokat is kínál, melyek túl a „gondolati sterilitáson” feltétlen beemelhetők, beemelendők a néprajz és a történelemtudomány viszonyáról szóló diskurzusba. A jószándékúan provokatív írásra ott és akkor nem született válasz, hatása azonban nyomon követhető a kézikönyv következő kötetekben, mindenekelőtt az I-es sorszámú zárókötetekben.

Gazdálkodás – a néprajzi leíró és rendszerező témabemutató

A *Gazdálkodás* kötet 2001-es megjelenésével lezárult egy periódus, teljes lett az anyagi kulturát bemutató kötetek sora. A főszerkesztő, Paládi-Kovács Attila előszavában megállapítja, hogy a kötet az előképhez, *A magyarság néprajza* 1934-ben megjelent II. kötetéhez hasonlóan főként rendszerező, leíró témabemutató-

kötete, a *Magyar népköltészet*. Két évvel később két kötet megjelenését ünnepeleheték a szerkesztők és a közönség: a kötetszám szerint hatodik *Népzene, néptánc, népi játékok* (1990), valamint – hetes kötettszámmal – a *Népszokás, néphit, népi vallásosság* (1990). A három folklórkötet fejezetei azonos koncepcióval íródtak: a tudománytörténeti bevezetőt az anyag bemutatása, tipológiája követte, és egy összehasonlító-elméleti feldolgozás zárta le. Ugyanakkor az egyes szerzők munkájának eredőjeként mégsem született egységes megközelítés, nagy egyenetlenségek mutatkoznak az általánosítás, a típusalkotás szintjében éppúgy, mint a szokások időbeli és földrajzi elterjedésének bemutatásában.

Az *Anyagi kultúra* kötetei közül elsőként a *Kézművesség* című kötet jelent meg 1991-ben. A tartalom szemléletváltást mutat *A magyarság néprajzához* és a három folklórkötethez képest, ugyanis jóval nagyobb súlyt helyezett a történeti, pontosabban időrendileg adatolt megközelítésre. A történelem írói és tárgyi forrásai elsősorban a házipar mellett tanult mesterségek, a céhek, illetve az egyes iparágak történetének ismertetésekor kaptak teret a terepmunka során feltárt szóbeli források helyett (és mellett). A kötetet recenziáló Varga Gyula jogos észrevétele, hogy „tükröződnek azok a bizonytalanságok, melyek tudományunkban főleg a történetiség elvének alkalmazása terén napjainkban jelentkeznek. Egyesek pl. a történetiség elvét az adatok tömegének – olykor kritika nélküli – halmozásával vélik megvalósítani. Ilyenkor az olvasó nem láthatja a fától az erdőt, vagyis a néprajz és a rokontudományok körvonalai összemossódnak, nem lehet érzékelni a népi kultúra lényegét, összefüggéseit.”⁷

A *Kézművesség* kötet után hosszabb szünet következett. Csak 1997-ben jelenhetett meg az anyagi kultúra harmadik részét tárgyaló vaskos – szám szerint negyedik – kötet *Életmód* cím alatt. Ebben kiforrott történeti néprajzi megközelítésben olvashatunk a település, építkezés témaköréről, emellett három további nagy témáról: a lakáskultúráról, a táplálkozásról és az öltözködésről. Ezekben a fejezetekben evidencia az időbeliséget követő szemléletmód (K. Csilléry Klára közepkorig visszanyúló bútór- és lakástörténeti-néprajzi elemzése), a változások korszakolása (például Kisbán Eszter munkája) éppúgy, mint a nemzetközi (európai) kitekintés és az újabb és újabb források vizsgálata vonása (például Flórián Mária öltözködésvizsgálata). További újdonság a társadalmi rétegekhez kötöttség következtetés bemutatása, az életmód nemhez és életkorhoz kötődő tárgyalása, valamint a parasztság mellett a paraszti életmódot folytató falusi, mezővárosi iparosok, zsellérek vizsgálata vonása.

7 Varga Gyula: Magyar néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Főszerkesztő: Domonkos Ottó, szerkesztő: Nagybáky Péter, Budapest, 1991. Akadémiai Kiadó. Ethnographia 104. (1993) 1. sz. 228–231.

8 Gyáni Gábor: A nép a maga valójában (Magyar néprajz VIII. Társadalom. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Sárkány Mihály, Szilágyi Miklós). BUKSZ 14. (2002) 1. sz. 30–40.

pelt, hogy etnográfusok, folkloristák kéziratának lektorálására történéseket kell majd felkérni a négy nagyobb időegységre tagolt történeti kötet – előzmények a honfoglalás koráig (10. századig), korai feudalizmus, középkor (11–15. század), kései feudalizmus, újkor (16–17. és 18–19. század első fele), kapitalizmus kora (1848–1948) – munkálatai során.

A megjelentetésért vívott heroikus küzdelem jele, hogy a főszerkesztőt egy- re többször láthatjuk viszont szerzői szerepben. Paládi-Kovács magára vállalta többek között a fogalmi-módszertani kérdések tisztázását. *Források, módszerek, eredmények a népi műveltség történeti kutatásában* című tanulmányában a korábbi eredmények összefoglalását adja. Annak ellenére, hogy már az 1950-es évek elején elfogadott volt, hogy a néprajz abban az értelemben történeti tudomány, hogy a népi társadalmat minden történelmi korszakban vizsgálja, illetve hogy a vizsgálatának középpontjában elsősorban nem a jelen áll, a specializálódás mégsem korok, korszakok szerint alakult – szemben például a történetírással, a régészettel vagy a művészettörténettel. A néprajz historizmusa jellemzően recens anyagból kiinduló, a történeti forrásokat kiegészítésként felhasználó, visszatérítő vizsgálat, illetve írott (archivális) forrásból kiinduló önálló történeti néprajzi elemzés.¹² A kezdeti őstörténeti érdeklődés egyre inkább hátrébe szorult, helyét átvette a történeti folyamatok elemzése, egyúttal a változás megragadása. A néprajz tárgya tehát a nép és a népi műveltség/kultúra történetileg változó fogalma. Jellemző, hogy amikor Tálasi István 1981-ben úgy döntött, hogy történések készítsék el a kézikönyv történeti kötetét, rögzítették, hogy mely társadalmi csoportok tartoznak a nép fogalmába. A többnyire kétkézi munkából élők taxatív felsorolása természetesen nem lehetett teljes, több foglalkozási réteg is kimaradt.¹³

A néprajzban a pontos datálásra, kronologikus tárgyalásra való törekvés hiányát Paládi-Kovács – Rohan-Csermak és Tokarjev nyomán – az időfel fogás különbségével indokolja: „A történetés számára az »idő« csupán az események vissza nem fordítható folyamata, »a történelmi idő« pedig valami meg nem ismétlődő áramlás, amivel csupán annyi dolga van, hogy »periódusonként« részekre szabadja. Ezzel szemben a nép életében, s vele az etnográfában is, az »idő« valami folyton ismétlődő dolog. A történelemmel nem sokat törődő köznép számára az idő napi és évszázakkal változó ciklusa, napi és éves körforgása a meghatározó, mert azzal jár együtt a természet, a növényzet megújulása, a szántás, vetés és betakarítás örök ismétlődése.”¹⁴ Nyilván az általánosító kritikákra adott sarkított választ a szerző. Ugyanakkor kétségeket vet fel, hogy az idő kiiktatásával végzett, „ahistorikus” elemzés példájaként említve Lévi-Strauss strukturalista analízisét pusztá formalizmusnak, elvont fogalmakkal való üres játszadozásnak tekinti. Ez az értékelés amellett, hogy a tudomány- és ku-

zad fordulójának, a 20. század első felének változó paraszti gazdasága és anyagi kultúrája áll. [...] Korábbi korokról – rövid utalásoktól eltekintve – nem esik szó e kötetben, mert a magyar népi kultúra, szorosabban az anyagi műveltség korszakai, s a történeti alakulás menete a sorozat I. kötetében [lesz] olvasható.”¹⁵ Természetesen a kötet hatalmas apparátussal megírt, adatgazdag tanulmányai a történetiség szempontjaira tekintettel íródtak. A szerzők témájuk vizsgálatánál – a kötet négy nagy szerkezeti egysége: a természeti gazdálkodás; a paraszti gazdálkodás; az állattartás; közlekedés és szállítás – törekedtek a történetiség és a népi kultúrához való kapcsolódás bemutatása közötti egyensúly megtalálására. Így képet kaphatunk az állattartáshoz, a földműveléshez, a közlekedéshez és szállításhoz kapcsolódó eszközök formavilágáról, terminológiájáról ugyanúgy, ahogy a gazdálkodás feltételeinek alakulásáról (tulajdonformák, üzemszabványk, technológiai kérdések, a munkaszervezés formái). A néprajztudomány történelem szemléletétől, a (történeti) néprajz elméleti kérdéseiről és módszertanáról, a magyar népi műveltség történeti alakulásáról szóló ismeretanyag tárgyalása pedig a zárókötetekre maradt.

Táj, nép, történelem – az összefoglalás

Korábban már szóltunk a kézikönyvek megjelentetésének nem csekély terhet magukra vállaló szerepének fontosságáról. Paládi-Kovács Attilának, az utolsó öt kötet főszerkesztőjének bevezetői bepillantást engednek a kivitelezés során felmerült nehézségekbe. Elegendő, ha arra gondolunk, hogy a tizenegy szerkesztőbizottsági tagból hét nem csupán a zárókötet megjelenését nem érthette meg, de már a végső, kiadásra elfogadott koncepciót sem ismerhették. Az 1960-as évek végén Hoffmann Tamás és Voigt Vilmos által kidolgozott szinopszistól a megjelenésig eltelt bő negyven év elegendő időnek bizonyult a különböző koncepciók megszületéséhez, ki- és átdolgozásához éppúgy, mint elfeledésükhöz. Feltétlenül említést érdemel, hogy az Ortutay Gyula halála után újjáalakult szerkesztőbizottság – és az azt vezető Tálasi István akadémikus – 1981-ben elsőként történetés szerzőket kért fel a feladatra, hogy „a néprajzi kutatás szempontjait, igényeit figyelembe véve foglalják össze a magyar nép történetét és adjanak áttekintést a magyar népi kultúra fejlődéséről”.¹⁶ Hiába készültek el a történetés szerzők szinopszisa, mire 1994-ben megkezdődött a „történeti” kötet újjászervezése, Paládi-Kovács szerint „világos volt, hogy azok nem helyettesíthetők, nem válthatják ki az etnográfusok és folkloristák kutatási eredményeit összefoglaló szövegeket”.¹⁷ A praktikus, ámde az egész tudomány szak identitása szempontjából megglehetősen problémás

9 Paládi-Kovács Attila: Előszó. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. II. Gazdálkodás. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Szilágyi Miklós. Akadémiai, Bp., 2001. 6.

10 Idézi Paládi-Kovács Attila: Előszó. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. I. Táj, nép, történelem. 2. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Flórián Mária. Akadémiai, Bp., 2009. 6.

11 Uo. 7.

12 A témáról bővebben: Várgyas Lajos: Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? Néprajzi Értésítő 43. (1961) 5–20.

13 A meghatározást közli Paládi-Kovács A.: Előszó i. m. (9. jz.) 17.

14 Uo.

formalizmusával, elvont fogalmaival – válaszokat kínálni például a néprajztudomány szemből megfogalmazott kritikákra is.

Fontos, a kézikönyvvel kanonizált fogalmak a néprajz történelemszemléletével kapcsolatban a történeti egymasmellettség (a népi műveltségnek alapvető sajátossága a különböző történeti korokban született stílusok, kulturális tartalmak és formák organikus, egymásra folyton ható együttélése) és a relatív kronológia, azaz a jelenségek időrendiségének tisztázása. Paládi-Kovács érdeme, hogy az említett fogalmaknak az egyes néprajzi tartományok közötti különböző jelentőségét is tisztázza: „A pontos datálás lehetőségét azonban az archivális források feltárása sem teremtette meg a népi műveltség minden ágában, részlegében. Az anyagi kultúra és a társadalmi viszonyok, intézmények forrásadottságai lényegesen jobbnak bizonyultak, mint a népköltészet vagy a tánckultúráé. Ortutay joggal állapítja meg, hogy »nem vizsgálhatjuk a paraszti, népi kultúra alkotásait a leíró történettudomány, az eseménytörténet pusztán kronológiai módszerével (s különösen nehéz nekünk az abszolút kronológiai biztonosságával nyilatkoznunk)«. ¹⁵ Bár Paládi-Kovács nem új paradigmát kidolgozására, csupán a fontosabb előzmények összegzésére vállalkozott, tanulmányában megtaláljuk a válaszokat a korábbi kötetek történelemfelfogását ért kritikákra is. Súlyos aránytévésztés lenne, ha a Flórián Márta szerkesztette I. 2-es kötetből csupán a bevezető tanulmányt említenénk, holott rendkívül adatgazdag tanulmányokat olvashatunk a fentebb már ismertetett történelmi metszetekben a társadalomszervezet, az anyagi kultúra (a gazdálkodás, a kézművesség és az életmód), valamint a folklór (népköltészet, népzene, néptánc) történeti alakulásáról. A szövegek bőven túllépve a relatív kronológián, ahol csak lehetséges volt, a pontos datálás követelményeinek megfelelően íródtak.

Annak ellenére, hogy elsősorban adminisztratív-financiális okokból osztódott ketté az első kötet tartalma – fizikailag kilenc-kötetessé duzzasztva a címében is nyolckötetes sorozatot –, a zárókötet avanszált *Táj, nép, történelem* (I. 1.) saját arculatot kapott, elsősorban a tudománytörténeti fejezetek miatt. Az első, 1976-ban készült koncepció szerint Ortutay Gyula írta volna *A magyar néprajz elméleti kérdései* fejezetet, ezt Paládi-Kovács Attila vállalta magára *A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei* cím alatt. A szerző itt jóval megengedőbb Lévi-Strauss megközelítésével szemben: „Lévi-Strauss az etnológia és a történelem viszonyát eredeti módon világítja meg. Abból indul ki, hogy a történetírás adatait a társadalmi élet tudatos kifejeződéseivel kapcsolatban szervezi, az etnológia pedig azok nem tudatos alapjainak vizsgálatában mélyed el.” ¹⁶ Paládi-Kovács módszertani, fogalmi alapvetésének fontos újítása a *Nemzeti kul-*

15 Uo. 19.

16 *Paládi-Kovács Attila: A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei.* In: Magyar néprajz nyolc kötetben. I. Táj, nép, történelem 1. Főszerk. Paládi-Kovács Attila, szerk. Flórián Márta. Akadémiai, Bp., 2011. 32.

emográfia tudománytörténete, illetve az MTA Néprajzi Kutatóintézet folkloristái által megírt *A folklorisztika tudománytörténete*. Időrendben íródtak a magyar néprajz történeti környezetét (Paládi-Kovács), valamint *A magyar néprajz története*. Ez utóbbi a *Kárpát-medencei etnikai térszerkezeti történeti alakulása* fejezetek. Ez utóbbi a geográfus Kocsis Károly munkája, aki négy korszakra bontva vizsgálja a Kárpát-medence demográfiai alakulását a 10. századtól napjainkig. *A Kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok* című zárófejezetben a fogalom- és kutatástörténeti bevezetőt követően négy nagy történelmi és természeti nagytáj rendjében olvashatunk a tájegységek (1. Dunántúl és 3. Felföld: Paládi-Kovács Attila; 2. Alföld és 4. Erdély: Mohay Tamás) és az ott élők jellemzőiről.

*

2011-ben teljessé vált tehát a néprajztudomány nagy, jó ideig minden bizonnyal megismételhetetlen vállalkozása. A készítők reménye szerint hamarosan elkészülhet az összes megjelent rész használatát segítő mutatókönyv, és a legutóbbi kötetek is belátható időn belül elérhetőek lesznek a világhálón. A kézikönyv kapcsán megfogalmazott kritikái észrevételekre az alkotók minden esetben reflektáltak; ennek fényében teljességgel oszthatjuk a főszerkesztő véleményét: „hiányait ismerő, de megvalósított vállalkozás többet ér száz kiűnően átgondolt, de megvalósítatlanul maradt, talán soha meg nem valósuló, ki nem próbált tervezetnél”. ¹⁷ A néprajzosok által vizsgált területek közül minden bizonnyal a történések figyelmére is érdemes a keleti hatások továbbélése a középkorban az életmód területein és a folklórban. Ugyanígy a „népi kultúra”, „elit kultúra” viszonyának értelmezése, a lokális/regionális különbségek jelzésével megírt változásvizsgálatok: az életmód, a viselet, a tánc, a táplálkozás, a bűtorzat, a néphit/vallás területein, ahogy a paraszti polgárosodás időben és térben rendkívül összetett folyamatának kérdésköre is. Vitathatatlan, hogy a néprajztudomány komplex módszerével megírt kézikönyvsorozat hozzájárul a kulturális régiók egyidejű különbségeinek megértéséhez, melyhez a történeti folyamatok, a társadalmi kapcsolatok és a táji-természeti adottságok bizonyult hálózatát kellett bemutatnia. A szerkesztőbizottságnak az a döntése, hogy a köteteket elkészülésük sorrendjében tárja a nyilvánosság elé, nemcsak a megvalósítás irányába tett egyik leghasznosabb lépésnek bizonyult, hanem lehetőséget biztosított az alkotók számára, hogy a zárókötetek valóban az addig megjelent tényanyagot összegezzék. Hogy mi következik a szintézis után, arra jelen pillanatokban nehéz válaszolni, mindenesetre kétséges, hogy manapság olyan új vállalkozások induljanak el a néprajztudományban, melyek megvalósításához több generáció együttes munkája szükséges, hisz jelen sorozat egyik legfőbb tanulsága is az, hogy csak kivételes helyzetben áll rendelkezésre kellő szellemi és anyagi

17 *Paládi-Kovács A.: Előszó i. m. (9. jz.) 9.*

László Solymosi: The Pilgrimage of Hungarian Prelates to England in 1220 527

István Kenyeres: The Finances and Military Expenses of the Habsburg Monarchy and Hungary from the Middle of the 16th Century to the First Third of the 17th Century 541

Péter Szabó: The Role of the Mask and the Costume in Early Modern Hungary 569

Gergely Tóth: Critique of Hungarian Historiography and a Program for its Renewal from the 1740s. Mátyás Béli and the *Scriptores rerum Hungaricarum* 593

Zoltán Fónagy: Correspondence in 19th-Century Hungary 619

Judit Klement: Letter-writing Enterprises. The Letter as a Genre in the Everyday Activity of Enterprises in the Second Half of the 19th Century and the Early 20th Century 639

REVIEW ARTICLES 657

COMMEMORATION 675

E számunk szerzői

BOGNÁR SZABINA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK Néprajzi Kutatóintézet) • FODOR PÁL, az MTA doktora, főigazgató (MTA BTK) • FÓNAGY ZOLTÁN, a történettudomány kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • KENYERES ISTVÁN PhD, főigazgató (Budapest Főváros Levéltára) • KLEMENT JUDIT PhD, fiatal kutató (MTA BTK TTI) • MONOK ISTVÁN, az MTA doktora, főigazgató (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ) • SOLYMOSI LÁSZLÓ, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár (ELTE) • SZABÓ PÉTER PhD, egy. docens (ELTE) • TÓTH GERGELY PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete
 ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

évtizedek teltek el, így nem lehet egységes nézőpontú tartalmat elvárni: éppúgy változott a teljesség, a kutatások tárgyának terjedelme, mint az éppen helyesnek gondolt paradigma, ahogy az is, amilyen módon a néprajztudomány képviselői megbirkóztak a következetes historizmus követelményével. Az egyenletlenségek és hiányok ellenére óriási teljesítmény, hogy a sorozat a nehézségek ellenére nem maradt torzóban.¹⁸

Bognár Szabina

¹⁸ Köszönettel tartozom Kiss Rétának a recenzíóhoz fűzött javaslataiért.